

Промените в конституцията, наложени от обявяването на Независимостта на България на 22 септември 1908 г.

Станка Георгиева

Modif in the constitution announcing the autonomy of Bulgaria on 22 September 1908 had been necessary. The arguments with fifth great Parliament (9 June - 9 jolly 1911) in constitution of state are tracked before the present exploration, the done policy 22 act-September 1908 had been necessary - bastardizing the autonomy of Bulgaria in Turkey. 14 members are changed, 1 member revoked.

Key words: constitution, independence, parliament, open/coven/dissolve parliament, government

Предмет на настоящото изследване е проследяване на дебатите в V ВНС (9 юни - 9 юли 1911 г.) относно промените в конституцията на страната, наложени се от извършения политически акт на 22 септември 1908 г. - обявяването на независимостта на България. Основният дебат в работата на V ВНС се води около един фундаментален въпрос: за отношението между трите власти - изпълнителна, законодателна и съдебна и оттам има ли „личен режим“ на монарха Фердинанд и доколко с предложените промени в конституцията се засилва неговата лична власт и се ограничава властта на Народното събрание. Второстепенен характер има въпросът за формата на държавно управление, който се повдига от част от опозицията, но управляващите успяват да го парират. По тези и редица други въпроси, свързани с политическия живот в страната в началото на 20. век и персонализирането им в исторически лица, политически партии и институции, историческата наука в България е дала сравнително добър обяснителен отговор (Й. Гешева, М. Манолова, М. Андреев, Хр. Стефанов, Ж. Попов, В. Методиев, Л. Стоянов и др.).

Целта на нашето изследване се ограничава в детайлизирането на дебата с посочване на неговата аргументация, които са белег на политическа зрялост, професионална компетентност и отговорност.

С оглед целта на изследването основната информация е извлечена от Стенографските дневници на V ВНС, том единствен, собствено издание на Народното събрание, София, 1911, с. 928 [1].

Великото народно събрание е специализирана законодателна институция в България. То има разширен състав в сравнение с ОНС и има изключителни права да решава определен кръг въпроси. Според Търновската конституция [2] само ВНС има право да прави промени в конституцията, когато това се налага, по описан специален ред и определено парламентарно мнозинство (2/3). Такъв е случаят след акта на обявяване на независимостта на 22 септември 1908 г., след който се налага съгласно чл. 167. от Търновската конституция да се внесе предложение от 14. ОНС във ВНС за извършване на промени в основния закон. По различни съображения, които стават обект на критика от всички политически партии, тогавашното правителство начело с Александър Малинов забавя с близо 2,5 години този процес. Законопроектът-предложение, който е приет от 14. ОНС (5 февруари 1911 г.), има следния вид [3].

1. Думите: „княжество“, „княз“, „княгиня“, „княжески“, „княжеска“ и „княжеско“ навсякъде, дето се срещат в конституцията, се заменят с думите: *царство, цар, царица, царски и царско.*
2. Чл. 6. се изменява тъй: Българският цар носи титлата Негово Величество цар на българите, а престолонаследникът - титлата Царско Височество.
3. Чл. 17. се изменява тъй: Царят е представител на държавата във всичките й сношения с иностранныте държави. Той, със съгласието на правителството, свързва и утвърждава всички сговори с иностранныте държави и ги съобщава

на Народното събрание, щом интересите и сигурността на страната допускат това.

Обаче търговските договори, както и всички други, които налагат разходи на държавата, или съдържат изменение на съществуващите закони, или засягат публичните или гражданските права на българските поданици, получават сила само след приемането им от Народното събрание.

4. Чл. 19. се изменява тъй: Царят е длъжен да се намира постоянно в царството. Ако навреме излезе от него Той си назначава за наместник или престолонаследника, ако е пълнолетен, или Министерския съвет. Правдините и длъжностите на наместника ще се определят с особен закон. За излизането си и за назначаването на наместник царят съобщава на Министерския съвет, който оповестява за това чрез „Държавен вестник“.
5. Чл. 24. се изменява тъй: Царското достоинство е наследствено в мъжката низходяща права линия на Негово Величество царят на българите Фердинанд I Сакс-Кобург-Готски. За престолонаследията ще се издаде особен закон.
6. Чл 35. се изменява тъй: Народното събрание с особен закон определява на царя и неговия двор цивилна листа. Тя не може да бъде уголемена без съгласие на Народното събрание, нито намалена без съизволение на царя.
7. Чл. 38. се изменява тъй: Българският цар не може да изповядва никаква друга вяра, освен източно-православната. Изключение се прави само за нинещарствующия цар.
8. Чл. 55. се изменява тъй: Чужденци могат да приемат българско поданство, според наредбите на особен закон, който ще се издаде.
9. Чл.72. се изменява тъй: по работи криминални от военен характер военни лица се съдят от военни съдилища, когато се намират на действителна служба.
10. На чл.73. се прибавя следната втора алинея: Не могат да се създават изключителни съдилища или комисии под никакъв предлог и под каквото и да е наименование, освен във военно време или когато било страната, било част от нея се обяви във военно положение, съгласно с особен за това закон.
11. Чл.76. се отменява.
12. В чл.86., алинея първа, думата „пет“ се заменява с думата „четири“.
13. Чл. 121. се изменява тъй: Народното събрание разглежда проекта на бюджета статия по статия.
14. В чл. 127. думите „15 декемврий“ се заменят с думите „15 февруарий идната година“.
15. На чл. 161. първият ред се изменява тъй: Министерствата са девет, и след пункт 8 се прибавя следното: „ Министерството на народното здраве и труда.“ (с. 33-34).

След редовно проведени избори, от 5 юни 1911 г., управлението на страната вече е в ръцете на коалиционно правителство съставено от членове на Народната партия (народняците) и Прогресивно-либералната партия (прогресистите). Министър-председател е Иван Е. Гешов, който е председател на Министерския съвет и министър на външните работи и на изповеданията. Останалите министри са: Александър Люцканов (министър на вътрешните работи), Стефан С. Бобчев (на народното просвещение), Теодор Теодоров (на финансите), Петър Абрашев (на правосъдието), ген. Никифор Никифоров (на войната), Антон Франгя (на обществените сгради, пътищата и съобщенията), Димитър Христов (на търговията и земеделието). МС и управляващите политически партии имат консервативен подход към явленията и са склонни да приемат проекта без изменения и без много шум във ВНС. Но опозицията проявява небивала активност и подлага на анализ всяка дума и всяко изречение от предложениия проект. В ВНС е открито във В. Търново на 9 юни

1911 г. Законопроектът за изменение на конституцията е внесен на 11 юни, събота, на III редовно заседание от секретаря Стоян Русев.

Представените за изменение параграфи са 15 и в съдържателен план могат да бъдат подредени в 3 категории и да бъдат определени като приемливи и допустими или като неприемливи и силно дискусийни:

1. Само четири параграфа са наложителни от акта от 22 септември. Те са чисто и просто едно формално последствие от едно изменено, ново фактическо положение. Това са параграфи: 1. и 2., които уреждат царското достойнство на българския държавен глава: княз - цар, височество - величество; параграф 7., който е също чисто формален, понеже се санкционира едно фактическо и съществуващо положение, че българският цар не може да изповядва друга вяра, освен източно-православна, и че се прави изключение само за нинещарствуюия цар; и параграф 13., където се задължава НС да разглежда бюджета на независимата страна статия по статия, като се изхвърля писмената мотивировка.
2. В два члена се съдържат поправки, които подобряват съществуващата конституция. Те са чл.19. (параграф 4.), който урежда по един по-определен начин въпроса за наместничеството; и параграф 5., отнасящ се към чл.24., който урежда унаследяването на трона и създаването на царстваща династия на цар Фердинанд. Тук се отнасят и чл.17. и 35., които са силно дискусийни, тъй като увеличават правомощията на монарха в политически и икономически план (дават възможност на царя да сключва тайни договори без знанието на НС и се увеличава неговата гражданска листа).
3. Останалите 7 члена са изменения, наложени от историческото време: параграф 8. - за поданството, 9. - за компетентността на военните съдилища, 10. - за въвеждането на изключителните съдилища във военно време, 11., който отменя чл.76., отнасящ се до ограничаване на личната свобода и неприкосновеността на жилището по време на обявено военно положение, 12., намаляващ на 4 години мандата на НС, 14., който увеличава зимната сесия от 15 декември - на 15 февруари, 15. - урежда ново министерство - Министерството на народното здраве и труда. Те са приемливи и допустими.

Обсъждането на измененията в Конституцията преминават бурно. Политическото пространство в Парламента се разделя на две основни групи: управляващи и опозиция. Народняците и прогресистите заемат дясната страна на парламента и центъра. Техният брой е 343. Това е парламентарната десница. Опозиционните групи (земеделци, либерали, народно-либерали, демократи, радикал-демократи и социал-демократи - тесни и широки) заемат част от центъра и лявата половина на залата. Техният брой е 72. На червената маса стоят членовете на правителството, които също се включват активно в дебатите. Председателството на ВНС, д-р Ст. Данев, и неговите заместници Михаил Маджаров и Иван Пеев, не допускат разхищение на парламентарно време извън обсъжданите въпроси. Двамата представители на Демократическата партия - Рашко Маджаров (адвокат) и д-р Петър Цончев (лекар), която е разработила проекта, го подкрепят безрезервно. И управляващи и опозиция се явяват на заседанията много добре подготвени. Център на опозиционния дебат става групата на земеделците, която е най-многобройна (51човека). Около нея гравитират социалистите и радикалите (около 10 души). Те оформят левицата в парламента. С добре подготвените речи излизат: Д. Страшимиров, Р. Маджаров, д-р И. Момчилов, д-р Х. Мутафов, А. Буров, проф. И. Феденхехт и др. Репликите често са много остри и многословни. В това отношение първенството се държи от И. Янулов, Ал. Стамболийски, д-р П. Джидров, М. Турлаков, Д. Страшимиров, Я. Сакъзов, В. Власковски и др. - всички земеделци и социалисти.

На първо четене по предложението за конституционни промени вземат отношение 21 човека, от които трима по два пъти. Това са: И. Гешов, А. Людсканов, Т. Теодоров, А. Буров, Т. Влайков, В. Власковски, Р. Маджаров, д-р И. Момчилов, д-р Х. Мутафов, В. Николов, И. Пецов, д-р В. Радославов, С. Русев, Я. Сакъзов, П. Станчев, А. Страшимиров, Д. Страшимиров, Х. Тодоров, И. Толев, М. Турлаков, Н. Цанов.

Отношението към обявяването на независимостта и промените настъпили в личностен план за държавния глава са изразени от Марко Турлаков от БЗНС кратко с думата „преврат“: „По нашето схващане, днешното предложение за изменение на конституцията е едно предложение за оформяне на свършените факти, едно предложение за оформяне на оная акт, който стана в 1908 г. и който акт, заедно с обявяването на България за независима държава, заедно с обявяването на българската независимост, премина и по-нататък в един преврат, като се нарушиха, най-съществените части от българската конституция. Понеже чл. 167. е ясен и категоричен, как стават измененията на конституцията, ние смятаме, че извършеното на 22 септември с обявяването на България за независима и с провъзгласяването ѝ в царство, въздигането на държавния глава с титлата „цар“, това последното е един преврат, е едно посегателство върху конституцията“ (с.37).

За Иван Толев (Прогресивно-либерална партия), изразител на управляващото мнозинство, независимостта е един „блян“ за целия български народ и „скъсване“ веднъж завинаги с Турция, макар че по начина по който това е станало, може да се възрази: „Може да се каже за и против начина, по който стана, може да се каже много нещо, може би, за начина, по който отпосле трябваше да се оформи това, което стана, но за самия факт, извършен на 22 септември 1908 г., не може, освен да се говори одобрително, защото провъзгласяването на България като независима държава беше един блян за целия български народ, защото тази независимост беше онова събитие, което скъса и последните връзки, които ни съединяваха с нашия дотогава съюзерен - Турция“ (с.43).

Янко Сакъзов - социалист от БРСДП (о), смята, че Фердинанд тайно от парламента и част от министрите е подготвил акта от 22 септември в съучастие с австрийската дипломация (заради анексията на Босна и Херцеговина), предизвикал е Балканската „криза“, а сега с искането за промяна на член 17. от конституцията иска до узакони своя „личен режим“, вземайки в свои ръце ръководенето на цялата външна политика: "Член 17., който дава право на българското правителство, на българския княз, да прави тайни сговори, политически съглашения с чужди държави, за сметка на България, вие мислите, това е малко, това е нищо? Когато на българския княз, който има възможността да си докарва това правителство, което той иска, когато на този български княз вие давате правото, само той и неговото правителство да знае това, което сключва с другите държави, аз ви питам какво вие оставате на народа, какво давате в неговите ръце?" (с. 127).

Според Атанас Буров от управляващата Народна партия, за всички грешки и пропуски, включително и нарушаване на конституцията, преди 22 септември и след това, е виновно предходното правителство на Демократическата партия, начело с министър-председателя Ал. Малинов, а не Фердинанд. А самият акт на независимостта и обявяването на България за „царство“, а държавния глава за „цар“ са нещо положително ако „гледаме сериозно като добри българи“. И продължава: „Титулт на държавния глава е едновременно титул и на държавата. То е въпрос, който има своето значение не само вътре в страната, а и вън от нея. Днес България в международно отношение е царство България; днес царското достойнство на държавния глава е признато от всички сили; днес държавата ни, като юридическа личност, в сношенията си с външните държави, е царство България. Можем ли ние сега, като сериозни хора, като сериозна държава, от желание да правим демонстрация срещу г. Малинова, от желание да спазим една форма, която

фактически е вече погазена, която фактически не можем да върнем назад, ...такава демонстрация ...пред цял свят ще ни изобличи като несериозни хора" (с.156-157). И абсолютно сигурен в крайния резултат от бъдещите гласувания на поправките в конституцията Ат. Буров заявява: „Ще изменим конституцията с известни поправки или без поправки, но с туй няма да изменим управлението на България ни на йота, защото дотогаз, докогато известни писани текстове нямат зад себе си организирана и съзнателна сила, за да застави всички да ги респектират, дотогава тези текстове ще бъдат празна дума" (с.170).

Тук той намеква, и е абсолютно прав, че в България няма гаранции за спазването на законите, включително и на основния закон - конституцията от страна на княза. Затова сам потвърждава, че в България има „личен режим" на княза - вече цар и няма начини той да бъде ликвидирани, поради слабостта на самите политически партии.

Много от изказалите се депутати посочват случаи на заобикалянето на законите от Фердинанд, било при получаването на субсидии за честите му пътувания зад граница, било за ползване на държавни имоти като лични, било за отпускане пари за ордени, медали, частни сборки, писмени материали, обзавеждане, строеж на конюшни, перални, покупка на земи, гори и дори остров на занижени цени и др. Това прави монархическата институция „твърде скъпа" за българския народ, който живее в лишения и плаща големи данъци. И когато се обсъжда отговорността на владетеля за управлението на страната и нейната външна политика Д. Страшимиров (БЗНС) репликира „у нас, според конституцията, държавният глава не е отговорен" (с.215), на което д-р Хр. Мутафов (Прогресивно-либерална партия) му отговаря: „Това е отговорността на кабинетите, това е политическата отговорност на министерствата, която, като гръмоотвод служи, за да запази едно общество от гибелния път на революциите и сътресенията" (с.215). Въпреки че управляващите признават политическото си безсилие пред монарха, те са склонни да фиксират за цивилната листа на владетеля една солидна сума и да утвърдят конституционно създаване на династия на цар Фердинанд I (с.199), както и да увеличат правомощията му във външната политика (чл.17), с оглед присъединяването на Македония и Тракия. В това отношение характерна е безотговорната теза на д-р Иван Момчилев от десницата (Народно-либерална партия), който прави следното обобщение по въпроса: „Много пъти съм го казвал, ще го кажа и сега: царят е цар, но и той е човек. В интимната натура на хората е да се мъчат да разширяват своите права, своите владения, да се мъчат да се засилват за сметка на другите. Това е интимната психика на човека. Това трябва да разбираме и да не искаме от хората да дават туй, което не могат да дадат" (с.199).

За преглеждане на предложенията за изменение на някои членове на конституцията е създадена комисия от 35 члена. В състава ѝ влизат представители от всички политически партии, сред които са и известни юристи. На второ четене дебатът е по отделните членове и гласуването е член по член.

По наименованието на държавата и членовете на семейството на държавния глава се изказват 15 човека, от които министър председателят И. Е. Гешов - два пъти. Докладва и обобщава направените предложения Ат. Буров. Макар в комисията по този въпрос да няма контрапредложения, народното събрание е слисано от изказването на Александър Стамболийски, който без задълбочена аргументация на няколко пъти издига лозунга „Долу царската титла; да живее народовластието в България" (с.305) и „Да живеят републиката" (с.306).

По параграф 2, чл. 6 за титлата на държавния глава и на престолонаследника докладва отново Ат. Буров. Изказват се 8 човека. В доклада Ат. Буров доказва необходимостта от промяна със следната аргументация: „Преди всичко тя (титлата цар, Ваше Величество) вече съществува, възприета е, употребява се, както в нашите вътрешни държавни актове, така и в нашите външни държавни актове,

следователно, няма за какво да се правят редакционни изменения, които не могат да имат никакви практически последствия, а само биха затруднили работата на нашето управление. Второто съображение е, че титлата, която старите български царе са имали, е същата тази „цар на българите“, „цар българом“ (с.368). Тук народните представители са скандализирани от изказването на опозиционния народен представител Илия Янулов от БРСДП (о), журналист по професия, който изнася данни от интервюта на цар Фердинанд, пред парижки вестници, където българският народ е характеризирани с nelаскави думи. Ораторът е апострофиран многократно. Добрият тон по време на заседанието е нарушен.

По параграф 3. (чл.17.) за сключването на договори с другите държави докладчик на комисията е отново Ат. Буров. Той подчертава, че се предлага тази редакция, за да се защити „самостоятелната външна политика на България“ (с.411). Изказват се 14 души. Всички са много добре подготвени и предлагат примерни текстове от чуждестранни конституции: френска, белгийска, шведска, японска, сръбска, румънска и др. Д-р Й. Феденхехт и д-р Иван Момчилов правят редакционни поправки. Гласуването е поименно. Приет е първият вариант.

По параграф 4., чл.19. за наместничеството докладва и обобщава И. Толев. Изказват се 10 народни представители. Спори се по 2 основни пункта - престолонаследник - Министерски съвет; прокламация или „Държавен вестник“. Избират се вторите варианти (МС, ДВ)

По параграф 5., чл. 24. за престолонаследия докладва Ат. Буров. Изказват се 5 човека. Кр. Пастухов – БРСДП (о), и д-р П. Главинов - Народна партия, подчертават в речите си, че Фердинанд не е имал по рождение по-висока титла, от тази, която му се гласува по Търновската конституция и сега пак българският народ и българската конституция оформя царското му достойнство и правото му да създаде династия в България.(с.549 и сл.). На възраженията на опозицията да не се упоменава името на владетеля в конституционния текст, десницата отговаря: „гледаме това, което е разумно, това, което е целесъобразно“ (И. С. Бобчев, с.561).

По параграф 6., за чл.35., относно гражданската листа на царя докладва и обобщава Ат. Буров. Комисията счита да не се фиксира точно гражданската листа на царя в конституцията, за да не се накърнява неговия международен престиж. Изказват се 11 народни представители. Дебатът минава под стария български девиз „добър и богат цар“. Че Фердинанд е богат и живее в лукс, изнасят факти всички изказали се. Представителите на левицата посочват, че зад този лукс на владетеля стоят милиони външни заеми, високи данъци и бедстващо селско и градско население. Особено остро е изказването на д-р Петър Джидров от БРСДП (о), който доказва, че „България има скъпа монархическа институция“ (с.569).

По параграф 7., чл. 38. за вярата на държавния глава докладва Ат. Буров. Изказвания - няма. Същото е и по параграф 8., чл. 55. за приемането от чужденци на българско поданство.

По параграф 9., чл. 72. за военните съдилища докладва д-р Х. Мутафов. Изказват се 15 човека. Спорът се води за това дали има увеличаване или намаляване на права при тези съдилища, що е войнска чест и патриотизъм и др. Стига се до мнението, че офицерът е преди всичко гражданин, а след това патриот - воин.

По параграф 10., чл. 73. за създаването на изключителни съдилища и обявяването на военно положение докладва д-р Х. Мутафов. Изказват се 10 народни представители. Особено силно е изказването на д-р Й. Феденхехт (Радикал-демократическата партия) за „гражданските свободи в България“ (с.727 и сл.) и отказът от създаване на „изключителни“ съдилища. По отменянето на чл.76. докладва отново д-р Х. Мутафов. Изказвания няма. Членът касае ограничаването на свободата на личността и неприкосновеността на жилищата във военно време.

По параграф 12., чл. 86. за продължителността на мандата на народните представители докладва д-р Х. Мутафов. Изказват се 6 човека. Тенденцията за намаляване на мандата от 5 на 4 и повече години (2) се води от идеята контролът над изпълнителната власт да бъде по-ефективен, с включване на различни слоеве от населението в него.

По параграф 13., чл.121. за начина на гласуване на бюджета докладва д-р Х. Мутафов. Изказвания няма. По параграф 14. за времетраенето на сесиите на Народното събрание докладва отново д-р Х. Мутафов. Изказват се 8 човека. Тенденцията е народното събрание да заседава постоянно на 2 сесии - зимна и лятна.

По параграф 15. за броя на министерствата докладва д-р Х. Мутафов. Изказват се 22 народни представители. Изказват се различни мнения, относно държавното ръководство на обществения и стопанския живот на страната, за компетентността, отговорността и чиновническият подход към явленията. Министерствата се уточняват на 10.

Третото четене е извънредно кратко. Докладва и обобщава Ат. Буров от специалната комисия. Постъпва само 1 предложение по чл.127. - от старозагорския народен представител Васил Димчев относно продължителността на сесията на НС (от 15 октомври до 15 декември и от 15 януари до 15 март). Предложението е прието. Изказва се министър- председателят И. Е. Гешов в началото и в края на заседанието, който изразява задоволство от работата на V ВНС по поставения за разрешаване въпрос. За него е пределно ясно, че конституционните промени, направени по повод обявяването на независимостта на България на 22 септември, формално узаконяват едно съществуващо вече политическо положение в страната и пред света. Но V ВНС прави жест към монарха Фердинанд, жест, поискан от самия него, вписвайки името и фамилията му в основния закон с титлата цар, с което укрепва царското му достойнство и увеличава престижа му в страната и в Европа, с надежда, че с това се издига и международния престиж на България пред света. Що се отнася до функционирането на 3-те власти - механизмът е вече отработен: България е конституционна монархия и монархът „управлява“ по предписаните конституционни правила. А те не са много, нито са достатъчно стабилни и високи, за да не могат да се заобикалят. Т.е. родила се е една Балканска политическа цивилизация с азиатски лукс и нрави, макар че България е в Европа и учениците-юристи в Парламента дават примери с конституциите и политическите практики на САЩ, Франция, Великобритания, Италия, Германия и др. и се опитват да моделират европейски политически модел и стил в България, но техните идеи, се възприемат частично.

Цялостното гласуване на измененията в конституцията става поименно (по предложение на Д. Страшимиров). Това става на 23. заседание, петък, 8 юли 1911 г. От 415 народни представители по списък - отсъстват 24. От присъстващите: 326 гласуват „за“, 64 – „против“, 1 – „въздържал се“- адвокат Венедикт Попов, варненски народен представител.

Обявяването на независимостта на България от Турция на 22 септември 1908 г. и превръщането ѝ в царство начело с цар Фердинанд I са отразени в измененията на Търновската конституция от 1911 г. по следния начин:

1. Думите: „княжество“, „княз“, „княгиня“, „княжески“, „княжеска“ и „княжеско“ навсякъде, дето се срещат в конституцията, се заменят с думите: *царство, цар, царица, царска и царско.*
2. Чл. 6. Българският цар носи титлата Негово Величество цар на българите, а престолонаследникът - титлата Царско Височество.
3. Чл. 17. Царят е представител на държавата във всичките ѝ сношения с другите държави. От негово име правителството преговаря и сключва с другите държави всички договори, които се утвърждават от царя. Тия

договори се съобщават от министрите на Народното събрание, щом като интересите и сигурността на страната допускат това (член 92. от конституцията). Обаче договорите за мир, търговските, както и всички договори, които налагат разходи на държавата, или съдържат изменение на съществуващите закони, или засягат публичните или гражданските права на българските поданици, стават окончателни след приемането им от Народното събрание. В никой случай тайните постановления на един договор не могат да унищожат явните му постановления.

4. Чл. 19. Царят е длъжен да се намира постоянно в царството. Ако навреме излезе от него, той си назначава за заместник Министерския съвет. Правата и длъжностите на заместничеството ще се определят с особен закон. За излизането си и за назначаването заместник царят съобщава на Министерския съвет, който оповестява за това чрез „Държавен вестник“.
5. Чл. 24. Царското достойнство е наследствено в мъжката низходяща права линия, по реда на първородство, на Негово Величество царят на българите Фердинанд I Сакс-Кобург-Готски. За престонаследията ще се издаде особен закон.
6. Чл. 35. Народното събрание с особен закон определява на царя и на неговия двор цивилна листа.
7. Чл. 38. Българският цар не може да изповяда никаква друга вяра, освен източно-православната. Изключение се прави само за нинецарствующия цар.
8. Чл. 55. Чужденци могат да приемат българско поданство, според разпоредбите на особен закон, който ще се издаде.
9. Чл. 72. Един особен закон ще определи кои криминални работи, извършени от военни лица на действителна служба, се съдят от военни съдилища и кои - от общите съдилища.
10. На чл. 73. се прибавя следната втора алинея: Не могат да се създават изключителни съдилища или следствени комисии под никакъв предлог и под какво и да е наименование.

Във военно време, или когато при належаща опасност, произхождаща от външно нахлуване или въоръжено въстание, страната или част от нея се обяви във военно положение, действуват предвидените в закона военнополови съдилища.

Военното положение се обявява със закон, ако Народното събрание заседава, или с указ, под обща отговорност на министрите, ако не заседава. В последния случай Народното събрание се свиква в пет дни за потвърждение на издадения указ.

11. Чл. 76. се отменява.

12. В чл. 86., алинея първа, думата „пет“ се заменява с думата „четири“.

13. Чл. 121. Народното събрание разглежда проекта на бюджета статия по статия.

14. В чл. 127. Сесията трае от 15 октомври до 15 декември и от 15 януари до 15 март следната година.

15. Чл. 161. Министерствата са десет: Външни работи и изповедания, вътрешни работи и народно здраве, на народно просвещение, финанси, правосъдие, на войната, министерство на търговията, промишлеността и труда, на земеделието и държавните имоти, на обществените сгради, пътищата и благоустройството, на железниците, пощите и телеграфите“ (с. 897-898).

Управляващите политическите сили в V ВНС (Народната и Прогресивно-либералната партия) и гравитиращите към тях представители на десницата, се оказват достатъчно силни, единни и организирани, за да задушат опозицията (земеделци, социалисти, радикали) и нейното желание за отстояване на народния суверинитет и конституционните му гаранции. „Отговорните“ министри и „народните“ представители от десните партии прехвърлят цялата външна и частично вътрешна политика на страната в ръцете на един-единствен безотговорен пред никого фактор - монарха. Скрит в одеждите на конституцията той узаконява своята „лична“ власт

(чл.1., 6., 17., 19., 24., 35., 38.). Факт с печални последици в по-нататъшната българска история. Положителни последици имат промените в чл. 121., 127., 161., 86., 72., 73., 55. и заличаването на чл.76., относно организацията на НС, МС, Съда и защитата на правата свободите на гражданите.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Всички цитати са по Стенографски дневници на V ВНС. С., 1911.

[2] Търновска конституция. – В: Бълг. конституции и конституционни проекти. С., 1990, 20-36.

[3] СД на XIV ОНС, 3 р.с., 5.02.1911, 2813-2814.

За контакти:

Д-р Станка Николова Георгиева, гр. Силистра, ул. Янко Тодоров 32, вх.1, ап.1,
тел.: 086-833 049, e-mail: georgievi_3@abv.bg

Докладът е рецензиран.